

KOLAKOWSKI

Major Nándor

Elmélkedésének legvonzóbb jegye kétségtelenül az, hogy életközlelől vizsgálja mindazokat a nyugtalanító kérdéseket, amelyek életünk állandó kísérői, úton-útfélen beléjük botlunk, de az asztrális magasságokba emelkedő, rendszereket építő vagy tudományosságával hivalkodó filozófiától sohasem kaphattunk elég konkrét, elég termékeny, ösztönző választ rájuk azon a konkrét szinten, amelyen az emberi egyed egzisztenciája az életben leledzik.

Kolakowski filozófiájában vezérfonalként vonul végig a gyakorlati élet reflektálása, ez a vissza-visszatérő akkord folyton a konkrét emberi világ válaszútjait, kockázatait, szükségleteit játssza bele a legelvontabb problémákba is, amelyekről mindig élénk polemikus kedvében értekeznek. Ezek aztán egyféle pártoszméntes, közvetlen hatóerőt kölcsönöznek éles elmére valló érveinek, amelyek az élet problémáit „véglegesen” megoldó „tisztán látók” ellen irányulnak, akik úgy vélik, hogy mások helyett gondolkozhatnak, s az egyszerű halandóknak ezután már nem is kell minden lépésnél saját fejükkal dönteniük és választaniuk a világ szorongató ügyeiben, megszökhettek a felelősségtől, hisz elegendő, ha „a már tisztázott” elvekhez igazodnak, ha vakon *hisznek* bennük, s így valami emberfeletti, a konkrét embereken kívül álló erő, elv, tekintély, imperatívusz ölen nyernek menedéket.

Kolakowski a menekülés útjait zárja el érveivel, a menekülés elkerülhetetlen szakadékait fedi fel, s minden olvasójában nyugtalanságot, személyes felelősségtudatot ébreszt, s az életben való aktív, alkotó részvételre buzdít, arra tehát,

ami nélkül az ember nem ember, ami nélkül sohasem hozhatja létre önmagát.

Mindenki, aki él — mondja Kolakowski —, elfogadta a világot mindazzal egyetemben, amit tartalmaz, vagyis a rosszal együtt, s részt vesz mind a jóban, mind a rosszban, de ez semmi esetre sem jelenti, hogy *tetszik* neki az élet alattomos, kínos, balga oldala, sem pedig azt, hogy a rosszat örökösnek vélheti s minden ellenállást sikertelennek; minden ember naponta megannyiszor belebotlik a választás, a döntés küszöbébe, s minden menekülés csupán látszólagos: egyedül a termékeny, alkotó viszonyulás lehetséges.

A filozófiának azt a demokratizálását, demisztifikálását, az életben való konkrét megvalósítását, amelyért Kolakowski küzd, mindig azzal a váddal illették a szigorú spekulatív bölcselek, akikből a marxizmusban is elég akad — noha a filozófia megszüntetéséről szajkóztak folyton —, hogy az esetlegességre épít, nem elég összefüggő, nem vesz figyelembe bizonyos vonatkozásokat, tehát fragmentáris, vaktában lövöldöz, felelőtlen. Kolakowski esetében még az a vád is elhangzott, hogy elvetemült revizionista.

Közben Kolakowski nemcsak arra szolgáltatott bizonyosságot, hogy a marxista filozófia is megbirkózhat — mégpedig más irányzatoknál gyümölcsözőbben — mindazokkal a korunk emberét nyugtalanító problémákkal, amelyeknek megválaszolását az egzisztencializmus, perszonalizmus, újpozitivizmus vagy pragmatizmus sajátította ki magának, hanem azt is, hogy metsző racionalizmusa az életes gondolat kovásza, s kritikus hangvétele nem ragad le a pusztá bírálásban, hanem túl hiten és hitetlenségen, nihilizmuson és konzervativizmuson, szkeptizmuson és optimizmuson, az alkotva-megismerő ember eredeti meglátásaival fedi fel a felvetett problémák folyton kínáló, újabbnál újabb megválaszolási lehetőségét, s a válasz és választás közötti titkos kapcsolatot látván, maga is éleselméjűen választ, azaz feleletet kínál, de nem a kinyilatkoztatás dogmatikus erejével, hanem a jövő felé fordulva, befogadásra kész, szélesre tárt kapuval.

Az alkotva-megismerést említettük az imént, s úgy véljük, Kolakowskinak sikerült a legvilágosabban kifejtenie azt, amit az utóbbi években egyre több marxista bizonygat: tarthatatlan az a marxizmusban is meghonosodott ismeretelmélet, hogy az ember csupán szubjektíven *tükrözi* a tőle független, elválasztott objektív világot, s a tudomány fejlődésével párhuzamosan egyre pontosabban *tükrözi*. Az embernek tulajdonképpen fogalma sem lehet a magánvaló világról; ha az ember — képletesen szólva — ráveti a szemét egy dologra, olyannak ismeri meg, amilyenné megalkotta magának, s olyan emberként, amilyenné a dolog *együttal* őt formálta: egyazon folyamat, a gyakorlat két oldala ez, a világ, a környezet alkotva-megismerő létrehozása és az ember önéletrehozása.

Az embertől függetlenített magánvaló világot éppúgy lehetetlen megismerni, mint a világtól elszakított tiszta ént; csak

az emberen keresztül lehet megismerni a tárgyat, s a tárgyon keresztül az embert.

A magánvaló világ létezik, de nem több, csak a szükségleteitől hajtott ember gyakorlatának, alkotva-megismerésének potenciális tárgya; ez egyfelől azt jelenti, hogy az ember képtelen a magánvaló világ — vagy a kozmosz — álláspontjára helyezkedni, s így megítélni az életet és önmagát, mert ha ez lehetséges volna, nem volna lehetséges az ember; másfelől viszont elvben minden dolog alkotva-megismerhető, s a szkepticizmus nagy kérdései épp azért vetendők el, mert abból a feltevésből fakadnak, hogy az embernek fogalma lehet olyasmiről, amit nem ismer, pedig kérdést megfogalmazni csak akkor lehet, ha az ember már tud valamit, egyébként csupán szavakkal való visszaélés a kérdés.

Nem létezik tehát semmiféle ismeretelméleti abszolútum sem, a magánvaló valóság formájában sem, amelyet eredendő adottságnak, elemi nyilvánvalóságnak, minden további ellenőrzés alól kiskiklonak, „elsődleges ténynek”, tehát az igazság utólagos megállapítójának, eldöntőjének, legfőbb kritériumának tekinthetnénk.

Ha a magánvaló valóságot perdöntő ténynek nyilvánítanánk, akkor a cselekvő embernek azok a felismerései, amelyekhez — anélkül hogy megfogalmazhatta volna őket — tartotta magát, nem lehetnek sem igazak, sem hamisak, mert ez csak a felismerések és az elemi nyilvánvalóságként felfogott magánvaló valóság egybevágását hitelesítő eljárás, a hipotézistől a kísérletek lebonyolításáig terjedő *utólagos* eljárás után tűnhetne ki.

Így az igazság post festa baktató formalitássá züllene. Nincs olyan magánvaló valóság, amelyhez mint ismeretelméleti abszolútumhoz mérhetnénk felismeréseinket. Nincsen olyan mély kút a földön — írja Kolakowski —, hogy az ember ne látná meg benne saját arcát, ha föléje hajol. Igen, de azzal a szemével — tesszük azért hozzá mi —, amelyik a kutat is kitörölhetetlenül magába zárta.

Ezzel tulajdonképpen — közvetve — a korszerű antropocentrikus filozófia van megalapozva: képtelenek vagyunk másként felfogni a világot, mint az ember szemével, a világ tehát emberi világ, s azon túl elveszti számunkra minden értelmét. Ez az antropocentrizmus azonban nem azon a felfogáson nyugszik, hogy az ember a világ közepe, s minden út nyitva előtte, minden az ő kezében fut össze, sorsának kovácsa és a világ rendjének megszabója egyedül ő maga; ez az antropocentrizmus, ellenkezőleg, elveti az ember istenítését, józan fővel szemléli hatóerejének határait, megkötöttségeit, sőt épp e megkötöttségek felismerése készíti arra, hogy szétzúzza az illúzióit: az ember bizony mindig csak önmagán át ismerhet meg bármit; szerkesszen megannyi műszert és segédeszközt, mülják ezek felül megannyiszor az ember érzékszerveit, képességeit, emlékezőképességét, tudását, mégis, az égvilágon semmi egye-

bet nem mondhatnak neki a világról, csak azt, ami az ő világában értelemmel bír; az esetleges többi mondanivalójuk, tényük, valójuk — az állítólagos magánvaló valósága — észrevétlenül vonul el az ember mellett, még ha be is teljesedik rajta: az erről való elmékedést azonban ugyanolyan érvvel vetjük el, mint az agnoszticizmus oktalán agyalmányait.

Ilyen értelemben az ember figyelmünk homlokterében áll. Minden eszköz csupán az ember képességének megtoldása; minden eszköz az ember képére készül. A gyakorlat, a megismerés fenti felfogásából egyenest következik — legalábbis — három dolog körülhatárolása: a személyiségelméletnek az alkotó önkifejezéshez kapcsolása, a létnek és létezésnek a szabadság fogalmába való belefoglalása, valamint bizonyos korlátozott értelemben az értékeknek az alkotva-megismerés általi választása.

Személyiségelmélete érdemli a legnagyobb figyelmet. Sorra megdönti mindazokat a perszonalista elméleteket — legyenek tomisták, egzisztencialisták, pragmatisták vagy vulgáris marxisták —, amelyek szerint az egyéniség és személyiség között hasadék van; amelyek a személyiséget tiszta önmegismerésnek tartják, s minthogy körülötte csakis a dologi világ létezik s az érintkezési eszközök is ehhez tartoznak, a személyiséget kifejezhetetlennek tekintik; amelyek ellenkezőleg, az ember minden megnyilatkozását egyénisége nyilvánításának vélik, s ezért mindazt, amivel ez ellenkezik, a személyiség autentikussága elleni társadalmi erőszaknak nyilvánítják; amelyek az ember tulajdonságainak és életének összességét tekintik személyiségnek, s az életrajzok által vélik kifejezhetni; amelyek az ember tiszta megismételhetetlenségét vélik személyiségnek, ami pedig azt jelenti, hogy a személyiség rendőrségi igazolvány által volna megállapítható, s csak úgy különböznenek egymástól az egyéniségek, ahogyan a homokszemcsék különböznek; amelyek a kész termékekből való választással látják kifejezhetni a személyiséget, s ez azt jelentené, hogy minél nagyobb a birtokolható holt tárgyakból való választékunk, annál több egyéniségváltozatot hozhatunk létre; amelyek a személyiséget a közösséghez, a lét lényegéhez vagy a természethez s más istenített dologhoz való minél tökéletesebb idomulásban látják, s ezzel voltaképpen likvidálják az egyéniséget.

Csupán azt a személyiségfelfogást méltányolja — s úgy véli, érintkezési pontjai vannak a marxizmussal —, amely szerint az emberek közötti kapcsolatok a dologiasult világban zömével személytelenek, intézményesítettek, a személyiséget viszont csak a közvetlen emberi kapcsolatokban lehet nyilvánítani: számomra mindegy, hogy ki adja a buszjegyet, a kalauz bárki mással, akár automatával is pótolható; ellenkezőleg, ugyanez a kalauz, ha ismerősöm, ha személyes kapcsolatban vagyok vele, pótolhatatlan számomra, hiszen egyénisége kirajzolódtott bennem, s az enyém is őbenne: mindkettőnk személyisége egymás által él. Ezt a felfogást a személyiség mindennapi életben való megalkotásának mondja.

Kolakowski úgy véli, a marxista szemlélet szerint az ember a szabad társadalmi érintkezés útján, szabad alkotótevékenységével hozza létre személyiségét, s amilyen mértékben a körülmények terméke, éppoly mértékben a körülmények is az ő termékei, de: *nem* lehet őket egymásból levezetni, hanem *együttesen* keletkeznek a szakadatlan érintkezés során.

Nem áltathatjuk azonban magunkat azzal, hogy a dologiasult, személytelen viszonyok egyszer majd teljesen eltűnnek, s minden ember képes lesz mindenkivel személyes kapcsolatot teremteni, s ily módon közvetlen értéként megbecsülni mindenki pótolhatatlan személyiségét.

A személyiség értéként való megbecsülésének másik, nem magánjellegű, hanem a kulturális folyamatokkal kapcsolatos módja — s Marx főként ezt vizsgálta — abból az emberi szükségletből fakad — akár a megismerés is —, hogy az ember alkotó önkifejezéssel legyúrja a dologiasult világ személytelen kapcsolatát. Ez sohasem fog teljesen sikerülni neki, mert minden kifejezést nyomban tárgyasult, a személyiségtől különvált vagy elidegenült termékeként szemlélhet, s ez újabb önkifejezésre — tehát újabb értékek létrehozásának megkísérlésére — készíti. De az emberi sors ilyen: ha egyszer is lehetséges volna az embernek az önmagával való teljes azonosulása, akár műve — expressziója — által, akkor ez az ember önlétrehozásának befejezését, pusztá tenyésztést, élvezhalást jelentene. Talán a művészi alkotóvággy kényszerjellegű összetevőire is itt nyerünk magyarázatot.

Kolakowskinak tulajdonítják a marxista és pragmatista gyakorlatfelfogás legtalálóbbs megkülönböztetését, ámde ott is, akár az egzisztencializmus személyiségfelfogásának tolmácsolásakor (éppoly rangosnak és találónak véljük, mint amazt), attól függetlenül, hogy a dolog természete mit kíván, inkább az éleselméjűsége, semmint az ítélésre hagyatkozott: a felhalmozott eszmék hasonlóságon és összeállésen alapuló gyors, változatos és váratlan összekapcsolása jóval hatékonyabb fegyver a kezében, mint az ideák különbség szerinti szétválasztása, a hasonlóságból vagy rokonságból származó összetévesztés elkerülése végett.

Amikor tehát az egzisztencialista személyiségfelfogást szenvedélyesen perlekedve felvázolja, elégedetten élvezzük meghökkentő, de igaz telitalálatait, mígnem oda lyukad ki, hogy e felfogás szerint a személyiség kifejezhetetlen, hiszen a kommunikáció eszközei is az áthághatatlan külső, tárgyi világhoz tartoznak: ez az önmagában véve helyes megállapítás azonban, Kolakowski tolmácsolásának végállomása — miként más esetekben is elég gyakran — nem magyarázza sem Heidegger, sem Sartre, sem például Blanchot művészetéről és nyelvről vallott nézeteit, s még csak nem is sejteti, honnan ered, hogy az egzisztencialisták oly nagy érdeklődést tanúsítanak a művészet — vagy épp az irodalom — iránt, miért vannak olyan annyira oda vele — tudni való, hogy Blanchot esetében éppen

séggel *filozófiai* állásfoglalásnak tekinthető, hogy csakis a művészet, illetve az irodalom, vele a nyelv mint kifejezőeszköz filozófiai problémáiról elmélkedik, azt vallván, hogy az irodalom egyúttal minden dimenziójában ragadja meg az embert, s az ember helyzete lényegesebben jut kifejezésre benne, mint bármily más úton —, a művészet viszont kétségtelenül a személyiségkifejezés leghatékonyabb módja.

Mit jelentsen tehát a személyiség kifejezhetetlenségének elve, összevetve azzal a felfogással, hogy az olyannyira megbecsült művészet legnagyobb ambíciója — miként az egzisztencialisták hangoztatják — a *hallgatás*? Igen, az egzisztencialista felfogás szerint a mű csak akkor képzelhető el, ha a halálnak szánták, ez a lényege; így a transzcendens felé vetítődve nyeri el hiteles egzisztenciáját: annyi legalábbis megállapítható, hogy az egzisztencialisták, ha a személyiséget kifejezhetetlennek is tekintik, nem a letargikus gyámoltalanságot hirdetik, miként megfogalmazásukból következni hihetnénk, hanem másokkal ellentétben — persze metafizikus szemmel nézve — a művészetet sem tekintik a személyiségkifejezés kielégítő módjának, noha nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a művészetnek, mint azok, akik a személyiségkifejezés tökéletes módjának mondják, ámde a személyiségnek vagy éppen kifejezésének úgyszólván semmi fontosságot nem tulajdonítanak.

Érdeemes itt felhívni a figyelmet, hogy Kolakowski, fejtegetéseinek egy bizonyos pontján gyakran a felvilágosítási-nevelési megoldásokra hagyatkozik, így akkor is, amikor megemlíti, hogy a külvilág és a személyiség közötti különbség élménye nemcsak fokozott önkifejezésre készíthet, hanem igen reálisan arra is, hogy a személyiséget abszolúte kifejezhetetlennek vélje valaki, vagy hogy a személyiségről való lemondás árán a világhoz való minél teljesebb idomulást válassza. Megoldásként a *helyes* nevelést kínálja.

Ugyanígy a létnek és létezésnek a szabadság fogalmában való megnyilatkozásáról szóló esszéjében, ahol a szabadságnak létet és létezését felölelő nagyszerű eszméjétől eltekintve tulajdonképpen megmaradt a legáltalánosabb klasszikus marxista, kissé gyámoltalanul determinista szabadságfelfogásnál, s jóval többet mondott a dologról más írásaiban — például ott, ahol azt veti fel, lehetséges-e az értékesnek tartott dolgokat teljes mértékben megvalósítani, azaz abszolút igazságos világot teremteni, vagy ahol a progressziót firtatja vagy azt, vajon valami rációhoz igazodik-e a történelem, azaz értelmet, igazolást nyerhet-e az egyének szenvedése, lemondása vagy áldozata a történelmet mozgató valamiféle általánosabb okok által, vagy azt, hogy egyáltalában mi az élet értelme vagy célja — tehát a szabadság tolmácsolásakor is azon a ponton, ahol a társadalom determinálta szabadság bővülésével bizonyos egyéni igények és szükségletek kielégítéséről beszél — s közben hangoztatja, hogy a személyes szabadság a személyes sors megválasztásának a szabadsága —, a szocialista társadalom

esetében a további szükségletek tudatos ösztönzéséről és erre való *nevelésről* beszél — erre hagyatkozni azonban abszurdum, ha csakugyan úgy véli, hogy az ember önéletrehozása elvben bevégezhető.

Az értékek alkotva-megismerés általi választása — olyan értelemben, ahogyan Bloch a gyertyától a villanykörteig vezető úton folyton bizonyos értékek feladását és fogyatékos-ságtól való megszabadulást, egyben más értékek és fogyatékos-ságok vállalását látja — benne foglaltatik Kolakowski etikával kapcsolatos írásaiban. Vizsgálódásai azonban nem erre irányultak: az értékek világának következetlensége ragadta meg, s az életnek az egyértelmű erkölcsi kódexekkel — sőt tágabban a normatív etikákkal — való ellenkezését bizonygatja páratlan meggyőző erővel, s helyel-közzel még az egyes elméletek szociológiai és szociálpszichológiai vonatkozásaira és gyökereire is utal.

Az e témához tartozó legjelentősebb írásában Kolakowski megállapítja, hogy mindenki, aki él, elfogadta az öröklött világot értékeivel és fogyatékos-ságaival együtt, s az életnek ez az afirmációja az értékek és lehetőségek kedvező alakulásának távlatával kecsegtet. Ezért az ember érdekelve van a világ megváltoztatásában, noha tudni való, hogy az értékek tartományában egy fogyatékos-ság csak azért pang el, hogy újabbnak adja át a helyét. Ez azonban korántsem szolgálhat a fogyatékos-ságok vagy éppen az emberi gonosz-ság igazolására.

Ezért szemügyre vesz két olyan felfogást, amelyek statikus-ságukkal épp ezt célozzák: a nihilizmust és a konzervatívizmust, és ezúttal is dicsérnünk kell elmés telitalálatait. A nihilizmus szerinte azt a meggyőződést leplezi, hogy egy teljességgel züllött és javíthatatlan világban is érdemes élni, vagyis a nihilista puszta élete pozitív értéket jelent abban a világban, amelyikben semmiféle pozitív érték nincs: mások élete sem az. Így hát a nihilista önnömagára redukálja a világot, ellentétként viszont a konzervatív önnömagát redukálja a *megelevő* világra.

Ő ugyanis folyton a két ellentétes felfogás között teng-leng: a világ oly tökéletes, hogy semmiféle javításra nem szorul, vagy ellenkezőleg: a világ oly tökéletlen, hogy lehetetlen megjavítani; ebben az utóbbi esetben azonban nem arra gondol, amire a nihilista, hanem arra, hogy a világ minden lehetséges értékét végérvényesen realizálták már, s ebben a művelésben ő még részt vett, de vele le is zárult a folyamat.

Kolakowski azonban szemügyre vette az egzisztencializmus *autentikus* életének *felelősségét* megtestesítő *angazsáltság* is, és kimutatta, hogy ez az elmélet látszatfelelősségen alapszik: ha nincs tudatos tépelődés, hogy mi mellett, miért kötelezze el magát az ember — az etika jellegzetes *miért* kérdése ez —, hanem csak azt hirdeti, hogy az ember elkötelezettségével — akármilyennel, rosszal is — nyerheti el autentikus éle-

tét, akkor e szuverén értéknek tekintett elkötelezettségnek tulajdonképpen nincs erkölcsi jelentősége.

Az erkölcsi kódexek viszont abból a vágyból fakadnak, hogy az ember megszabaduljon a döntés, a választás felelősségétől; hogy tehát az értékek világában minden helyzetre, eshetőségre kész, örök időkre megszabott megoldást találjon, s azt az igényt elégítik ki, hogy ha az ember az univerzális megoldást az egyes, egyéni esetekben utánozza — mintegy megtestesíti —, lelkiismerete nyugodt lehessen: a kódex feleslegessé teszi a habozást, és teljes biztonságot nyújt, sőt miként Kolakowski mondja: a szabályok teljesítésével járó elégedettséget éppúgy „tervszerűen” előre láthatja az ember, mint a büntudatot az elkövetendő kihágásért: a kódex tulajdonképpen szenteket termel, hiszen hozzá igazodva ki-ki fenntartás nélkül tökéletesnek képzelheti magát. „A kódex tartalmazza mindazokat az utasításokat, amelyek megbízható tájékoztatásul szolgálnak azokról a feltételekről, amelyek bármely körülmények között megszabadítanak bennünket a büntudattól, s ezt a szabadságot ténylegesen úgy teszi lehetővé, ha alávetjük magunkat szabályainak.”

A kódex tehát, épp az iránta támasztott igény miatt, csakis ellentmondásmentes lehet, holott ez egyfelől a dolog természeté miatt lehetetlen, másfelől viszont épp az ellentmondásmenteségre való törekvéssel némely igen nagyra becsülendő erkölcsi érték megvetését, egyúttal pedig mondvacsinált, hamis értékek felmagasztalását célozza.

Kolakowski szenvedélyesen bizonygatta, hogy a kódexek követelményeivel ellentétben az erkölcs világában a kötelesség, valamint teljesítésének mindenkitől való megkövetelhetősége — a mindig jelenlevő *cogito* hányadosa miatt — nem szimmetrikus, hanem aszimmetrikus: amit kötelességemnek tekintetem, hogy megtegyek, *nem* tekinthetem más ember kötelességének is, ha ugyanilyen helyzetbe kerül; továbbá a kötelesség és az értékek között is ugyanez az aszimmetria tapasztalható: ha az ember két rossz közül kénytelen választani, köteles a kisebb rosszért nyúlni, ez a kisebb rossz azonban nem válik jóvá, értékké, miként a kódexek a koherencia miatt hirdetik, hanem megmarad rossznak, éppúgy, ahogy a támadó megölése, noha az ember erényesen közössége iránti kötelességét teljesítette, s más módja nem volt a védekezésre, emberölés marad és rossz; hasonlóképpen meggyőzően bizonygatta, hogy az értékek különbözőségét életünk olyan sajátosságai eredményezik, amelyek lehetetlenné teszik az általánosság zászlaja alatt egyedi esetek törvényerejű hierarchikus felépítését: az erkölcsi értékek voltaképpen össze nem vethetők, mert lehetetlen azt állítani, hogy egy meghatározott helyzetben általában jobb egy meghatározott értéket választani, hiszen a *cogito* hányadosa miatt e jobbnak többféle, gyakran ellentétes módzatai vannak.

Ezért azt, hogy az emberi nem még mindig létezik és gyarapodik a földön, tulajdonképpen a következetlenül következet-

len embereknek köszönhetjük: sohasem választottak véglegesen egy-egy értéket, sohasem voltak tehát hajlandók elvetni egyet-egyet: volt erejük erényesnek lenni, büntudattal küszködni s bűnbe esni: embernek lenni.

Erre kívánunk rámutatni: bármiről is ír, Kolakowski az egymástól legtávolabb eső dolgokat is elképesztő módon, éppenséggel varázslatosan összehoronálja, aztán hasonlóságukkal új színben feltűnő ellentétességüket fejt ki, közben pedig, szinte észrevétlenül, az egész filozófiai örökséggel, kiváltképpen a modern irányzatokkal perlekedik; azon kevesek közé tartozik, akik a velejükig látnak, de nem az elfogultság, hanem egy szilárd filozófiai elképzelés és racionális gondolkodásmód nyújtja szigorú érveit, elmés ötleteit ellenük, egyúttal ez készíti a belátásra is, hogy helyénvaló problémafelvetésüket méltányolja.

Ha pedig megállapítjuk, hogy az ő nézetein is nyomot hagytak mindezek az irányzatok, nem mondunk vele semmi különöset: ő maga számolt be egy káprázatos esszéjében arról, hogyan vándorolnak az eszmék a filozófia őskorától napjainkig kivált pedig: milyen mélyen áthatja a teológiai örökség a jelenkori szemléletet is.

Amit felróhatunk neki, az esszé műfajában gyakori eset: a problémák kiélezésekor könnyen túlzásokba, pontatlanságokba esik, nyilait olykor célt tévesztve a levegőt szabdalják, vagy nem talál rá módot, hogy egy-egy messzeható, megannyi újabb problémát felvető megállapítását sokirányú végkövetkezményéig végigkísérje.

Ha valaki az esszét választja műfajául, főként úgy kerülheti el ezeket a csapdákat, hogy újabb esszéket ír a kihagyott dolgokról, s jobban kiemeli a másutt háttérbe szorított problémákat. Ezt elvárhatjuk Kolakowskitól is. Ha az ember képtelen is egyetérteni Kolakowski megannyi megállapításával, azt mindenesetre be kell látnia: a vele való gyümölcsöző párbeszéd csak akkor lehetséges, ha olyan demisztifikálón és alkotó szelleműen szólal meg az ember, ahogyan ő szokott szólani. Aki erre képtelen, záruljon be a szája, hiszen más nyelven beszél arról, amit az ember lényegének tart, Kolakowski aligha hajlandó lemondani: annyiszor ismételte, hogy az ember képtelen kibújni a bőréből! Meg sem kísérelti hát. És azoknak is aligha sikerül emberbőrbe bújniuk, akik csupán batyuként viselik a hónuk alatt — talán végső szükség esetére.